VIQUIPÈDIA

Yaqui

El **yaqui** (autoanomenat *yoeme* o *yoem noki*, AFI: [joʔem noki] o [hiak noːki])[2] és una llengua uto-asteca del grup de llengües taracahites parlada per l'ètnia dels yaquis a Sonora i Arizona (Tribu Pascua Yaqui). Cáhita és un terme que denomina a una agrupació lingüística o racial.

Yaqui	
Yoem Noki	
Tipus	llengua i llengua viva
Parlants	
11.805 (2010)[1] principalment a Mèxic Estats Units	
Rànquing	-
Parlat a	Sonora, Arizona.
Autòcton de	Sonora
Classificació lingüística	
Uto-asteca	
llengües taracahites	
Cáhita	
Característiques	
Institució de normalització	Secretaría de Educación Pública (SEP)
Codis	
ISO 639-2	yaq
ISO 639-3	yaq (http://www-01.sil.org/iso639-3/documentation.asp?id=yaq)
Glottolog	yaqu1251 (http://glottolog.org/resource/languoid/id/yaqu1251)
Ethnologue.com	yaq (http://www.ethnologue.com/language/yaq)
UNESCO	872 (http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-872.html)
IETF	yaq
Endangeredlanguages.com	851 (http://www.endangeredlanguages.com/lang/851)

Contingut

Nom de la llengua

Històricament han existit noms diferents per referir-se a l'ètnia yaqui. Així es troba junta a la forma de plural *hiakim*, la forma de singular *hiaki* - i amb la influència de l'ortografia castellà podem veure *jiaqui*. Yaqui és una grafia relativament moderna, ja que la forma etimològica és *hiaqui*. Pel que sembla els indígenes van prendre el seu nom de *hia*, que significa *veu* i així mateix *crit* o *cridar*, i *baqui*, que és *riu*, connotant 'els del riu que parlen a crits'.

Ells a si mateixos es diuen **yoreme** autònim que significa precisament 'gent', en contraposició als qui no són yaquis o *yori* que significa '[bèstia] feroç'. És curiós observar el sentit d'aquestes paraules en la composició de les que entren yori o yoreme:

- Yori: *Aioiore*, acatar, tenir respecte; *ioretiutuame*, afrontador; *iorevebia*, assot, fuet; *ioresuame*, matador de gent.

- Yoreme: *ioremraua*, humanitat; *ioremte*, engendrar; *ioremtua*, adquirir seny.

Com es veu la connotació de *yori*, blanc, conqueridor, crioll, es refereix al que és extern o diferent. Encara el mateix *aioiore*, acatar, tenir respecte, es refereix a un acatament imposat, exigit i tirànic.

Dialectes

El yaqui i el mayo podrien considerar-se dues variants de la mateixa llengua, ja que tenen fins a un 90% d'intel·ligibilitat mútua.[3] De fet, la distinció entre les llengües yaqui i mayo és més d'ordre polític o ètnic que lingüístic, i en algunes ocasions se les hi considera com una mateixa llengua, anomenada llengua cáhita. A aquest grup (cahita) va pertànyer la llengua ópata, extingida des de mitjan segle XX.

Estatus oficial

Aquesta llengua juntament amb totes les llengües indígenes de Mèxic i l'espanyol van ser reconegudes com a "llengües nacionals" a causa de la Ley General de Derechos Lingüísticos de los Pueblos Indígenas promulgada i publicada l'any 2003.[4]

Fonologia

L'idioma yaqui és una mica difícil de pronunciar correctament per als hispans: els sons finals de paraules són sords (no produeixen vibració de les cordes vocals), l'ús de l'oclusiva glotal, i hi ha ús de tons entre els vells parlants de la llengua.

Les següents taules mostren els fonemes de la llengua yaqui:[5]

Vocals

	Anterior	**Central**	**Posterior**
Tancada	i, iː		u, uː
Mitjana	e, eː		o, oː
Oberta		a, aː	

- La llengua yaqui compta amb un grup consonàntic: [k͜t] <kt>.

El to

La llengua yaqui es caracteritza per tenir tons en les seves paraules. Sembla que en aquesta llengua hom pot trobar-hi fins a quatre tons distints, que són:

> to lleuger (a) p. ej.: **takaa**: *ser humà*
> to alt (á) p. ej.: **tá'a**: *conèixer*
> to ascendent (aá) p. ej.: **taá'a**: *sol*
> to descendent (aà) p. ej.: **wáate**: *recordar*

Algunes paraules que es diferencien pel seu to:

(1a) wáate: *recordar*
(1b) waáte: *altres*

(2a) yóoko: *tigre*
(2b) yoóko: *cel*

(3a) joá: *prendre*
(3b) joóa: *fer*

Escriptura

Lletres de l'alfabet yaqui																								
A	B	Bw	Ch	D	E	F	G	J	I	K	KP	L	M	N	O	P	R	S	T	U	V	W	Y	'
a	b	bw	ch	d	e	f	g	j	i	k	kt	l	m	n	o	p	r	s	t	u	v	w	y	'
Valors fonètics																								
a	b~β	bʷ	t͡ʃ	d	e	f	g	h	i	k	k͜t	l	m	n	o	p	r	s	t	u	β	w	j	ʔ

- Les vocals llargues s'escriuen amb doble vocal <aa, ee, ii, oo, uu>.
- Les consonants, i només s'empren en prestem de l'espanyol.
- Els escriptors yaquis mexicans prefereixen emprar només la consonant <**b**> per la [b] i [β].
- Els yaquis dels Estats Units d'Amèrica solen emprar <h> per al so [h], mentre que a Mèxic s'empra <j>.

Altres característiques

En la llengua yaqui hi ha diferències en la parla de l'home i de la dona, és a dir, hi ha paraules d'ús exclusiu per a les dones i unes altres per als homes. P. ex.:

(1a) *¿jáisa jíuwa?* '¿què fas?, ¿què tal?'
(1b) *-kaáchini* '¡res!'
(1c) *-kaá móntiwa* '¡res!'

Podem veure llavors que en (1a) la pregunta va ser feta per un home o dona; en (1b) la resposta és d'una dona; en (1c) la resposta és d'un home, aquí es veu clar algunes diferències en la parla de l'home i de la dona.

Revitalització lingüística i ensenyament

En 2009 el consell tribal Pascua Yaqui i la Universitat d'Arizona col·laboraren en un programa en el qual els ancians tribals ensenyaven el yaqui a les famílies.[6] Així en 2010 es va posar en marxa a la Universitat un projecte de revitalització, "usant cintes d'àudio de 30 anys d'antigüitat gravats pel membre de la tribu Maria Leyva."[7] A partir de 2012 "qualsevol material didàctic, eines, lliçons, lliçons d'àudio, etc" al web de la Tribu Pascua Yaqui era "restringit únicament als 'membres registrats de la tribu'."[8] Segons el cens dels Estats Units del 2000 només 510 persones declararen parlar yaqui.[9]

Ús als mitjans

A l'emissora de ràdio XEETCH d'Etchojoa (Sonora), dependent de la CNDPI, s'emet en mayo i yaqui.

Referències

1. INALI. «Población de 5 años y más hablante de alguna lengua indígena por variante lingüística según bilingüismo lengua indígena-español. Localidades con asentamientos históricos, 2000 (http://site.inali.gob.mx/pdf/estadistica/VARIANTE/VARIANTE_C3_monolinguismo.pdf)». *Estadística básica de la población hablante de lenguas indígenas nacionales*, 2010.
2. INALI. «Yaqui (http://www.inali.gob.mx/clin-inali/html/v_yaqui.html)», 2008.
3. Ethnologue report for language code: yaq (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=mfy) (27 de diciembre 2010).
4. Honorable Congreso de la Unión «Ley General de Derechos Lingüísticos de los Pueblos Indígenas (http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/pdf/257.pdf)». *Diario Oficial de la Federación* [Mèxic], 13-03-2003 [Consulta: 22 juliol 2012].
5. Estrada Fernández, Zarina. *Diccionario yaqui-español y textos: Obra de preservación lingüística* (http://books.google.cat.mx/books?hl=ca&lr=&id=6C5GTo3dbT8C&oi=fnd&pg=PA9&dq=idioma+yaqui&ots=WQhotHeZMI&sig=SuhhHRJ1gZv9gXmdwknhaj-zmzA#v=onepage&q=idioma%20yaqui&f=false). Sonora, México: Universidad de Sonora/Plaza y Valdés Editores, 2004. ISBN 970-722-318-9.
6. Corey Schubert «Tribal council selects ASU project for use in schools - ICTMN.com (http://indiancountrytodaymedianetwork.com/ictarchives/2009/02/27/tribal-council-selects-asu-project-for-use-in-schools-82782)». *Indian Country Today Media Network*, 27-02-2009 [Consulta: 29 setembre 2012].
7. «Saving the Yaqui language (http://www.kvoa.com/news/saving-the-yaqui-language/)». *KVOA.com* [Tucson, Arizona], 15-06-2010 [Consulta: 29 setembre 2012].
8. «Language (http://www.pascuayaqui-nsn.gov/index.php?option=com_content&view=article&id=32&Itemid=16)». *Pascua Yaqui Tribe*. [Consulta: 29 setembre 2012].
9. Cens del 2000 (http://www.mla.org/map_data_results&mode=lang_tops&SRVY_YEAR=2000&lang_id=955)

Bibliografia

- John M. Dedrick, Eugene H. Casad. *Sonora Yaqui Language Structures* (http://www.uapress.arizona.edu/Books/bid1283.htm). Tucson, AZ: University of Arizona Press, 1999. ISBN 9780816519811 [Consulta: 29 setembre 2012].
- Johnson, Jean Bassett (1962, posthumous). *El Idioma Yaqui*. Mexico DF: Instituto Nacional de Antropología e Historia.
- Shaul, David L. (1999). *Yoeme-English English-Yoeme Standard Dictionary*. Nova York: Hippocrene Books. ISBN 0-7818-0633-X
- Spicer, Edward H. «Inventory of the Edward H. and Rosamond B. Spicer Papers, 1911-2000 (bulk 1937-1988); Series VIII: Yaqui Files, 1935-1995 (Bulk 1939-1988) (http://www.azarchivesonline.org/xtf/view?docId=ead/asm/MS5.xml&doc.view=content&brand=default&anchor.id=0#series8)». *Arizona Archives Online*. [Consulta: 29 setembre 2012].

Enllaços externs

- Vocabulari Yaqui (http://wold.livingsources.org/vocabulary/32), de World Loanword Database
- Llista de vocabulari yaqui de Swadesh (https://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:Swadesh_lists_for_Uto-Aztecan_languages) de Wiktionary
- Yaqui Indian Language (Yoeme) (http://www.native-languages.org/yaqui.htm)

Prova **Wikipedia en yaqui** a Wikimedia Incubator.

- Resursos OLAC de la llengua yaqui (http://www.language-archives.org/language/yaq)